

Бірюкова А. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адвокатської майстерності
та міжнародної юридичної практики
Академії адвокатури України

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

GLOBALIZATION AS A PHENOMENON OF DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY

У статті досліджується феномен глобалізації, який нині визнається характерною рисою суспільного розвитку. На підставі аналізу різноманітних позицій щодо визначення глобалізації аргументується думка про комплексний, складний характер цього явища, ретроспектива розвитку якого вказує на притаманність сучасному етапу еволюції людства.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, універсалізація, глобалізаційні процеси, умови глобалізації.

В статье исследуется феномен глобализации, который сегодня признан характерной чертой общественного развития. На основании анализа разных позиций относительно определения глобализации аргументируется мнение о комплексном и сложном характере этого явления. Ретроспектива его развития указывает на принадлежность именно современному этапу эволюции человечества.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, универсализация, глобализационные процессы, условия глобализации.

In article is exploring globalization phenomena, which is being recognized as characteristic of public consciousness. An opinion of the complex nature of definition of globalization is argue on the basis of analysis of different positions. Retrospective of its development indicates the belonging to the modern stage of the civilization.

Key words: globalization, integration, universalization, globalization processes, conditions of globalization.

Кожний історичний етап суспільного розвитку відзначається певними особливостями, які роблять його унікальним. Знаковою для початку третього тисячоліття стала тенденція глобалізації, яка, на думку окремих вчених, стала чи не найважливішим, якщо не основним викликом сучасності [1].

Як термін, що позначає певне явище або процес, глобалізація стала предметом епізодичної уваги ще у 1950-х рр. Окремі його дослідники зазначають, що використання глобалізації як самостійного поняття було зафіковано вперше у післявоєнні роки. Так, у 1944 р. американські дослідники у спеціальній роботі неодноразово використовували поняття «globalize» і «globalism». На початку 1970-х рр. європейські управлінці використовували для позначення зростаючої взаємозалежності національних економік французьке слово «mondialisation», зі зворотного перекладу якого на англійську і виникла «глобалізація» у тому сенсі цього слова, в якому воно вживается нині. Авторство ж цієї дефініції прийнято приписувати Дж. Макліну, який у 1981 р. закликав «зрозуміти та дати пояснення історичному процесу посилення глобалізації соціальних відносин» [2, с. 493]. Трохи пізніше Р. Робертсон здійснив спробу витлумачити поняття «globalization», і у 1992 р. світ побачила його фундаментальна праця «Глобалізація: соціальна теорія і глобальна культура» [3].

З середини 1990-х рр. термін «глобалізація» впевнено входить до широкого наукового вжитку, позначаючи взаємозв'язок і взаємозалежність світу – економічну, політичну, соціальну, культурну. З цього часу кількість праць, присвячених його дослідженню, зростає у геометричній прогресії. Проте, як відзначає В.Л. Іноземцев, він вважається настільки

зрозумілим, що більшість авторів не дають йому визначення навіть у роботах, безпосередньо присвячених теорії глобалізації. Спроби розібратися у смислі цього терміна починаються лише тоді, коли його протиставляють іншим однокореневим словам – таким, як, наприклад, «глобалізм» чи «глобальність». На думку науковця, класичним визначенням цих понять є формулювання У. Бека, який розуміє під першим «переконання в тому, що світовий ринок досягає чи пригнічує політичні бар’єри <...> або ідеологію домінування ринкових сил», а під другим – сам факт того, що «ми вже тривалий час живемо в умовах всесвітнього суспільства у тому сенсі, що «замкнутість» окремих просторів є ілюзією». Водночас С. Телботт стверджує, що термін «глобалізм» відображає той «факт, що людство тисячоліттями встановлює зв’язки (між своїми окремими частинами), в т. ч. тими, що простираються через моря й океани». Р. Кохейн і Дж. Най-молодший доводять, що таке розмежування не має серйозного наукового значення, а суперечки навколо нього є суто схоластичними [2, с. 493–494].

Сучасники не покидають спроб дати визначення поняттю «глобалізація», розглядаючи його як феномен, як етап суспільного розвитку, як певний процес. Прикладом останнього є визначення, за якого глобалізація постає як основний процес, під час якого більша частина соціальної активності здобуває світовий характер, у якому географічний фактор втрачає свою важливість або стає незначним у встановленні й підтримці транскордонних економічних, політичних або соціокультурних відносин, що охоплює всі сфери життя сучасного суспільства [4]. За іншого підходу, з урахуванням етимологічного, се-

мантичного та граматичного аналізу, глобалізацію розуміють як всезагальний процес розповсюдження чи розосередження чого-небудь, який виходить за межі якогось конкретного місця та стосується всього світу [5].

Ми також не залишимося осторонь окресленої проблематики та спробуємо викласти власне уявлення про сутність глобалізації, що й зумовлює мету нашого дослідження.

Так, множинність поглядів на зміст і природу глобалізації зумовила спроби їх систематизувати. За даними одних джерел, підходи до розуміння глобалізації розмежовують революційних глобалістів (гіперглобалістів: К. Поппер, З. Бжезинський, Дж. Сорос, Ф. Фукуяма), еволюційних глобалістів (трансформаціоналістів: У. Бек, Дж. Стігліц, В. Толстих) і скептиків (С. Хантінгтон, А. Панаїн, О. Арін) [6].

Вітчизняні дослідники К.В. Балабанов і М.В. Трофименко, вказуючи на те, що більша частина теоретичних робіт із проблем глобалізації належить англійським, американським і скандинавським ученим, виділяють декілька фундаментальних підходів:

- культурологічний, що розглядає глобалізацію у широкому цивілізаційному аспекті;
- економічний, що трактує глобалізацію в контексті розвитку світових ринків товарів, послуг, капіталу та праці;
- екологічний, що пов'язує глобалізацію з погіршенням екологічної ситуації на планеті;
- комплексний, що розглядає глобалізацію як у політичному, так і в інформаційному контексті, а також у контексті боротьби з міжнародною злочинністю та бідністю.

Водночас вони виділяють чотири найбільш впливові школи, що займаються проблематикою глобалістики:

- класичну (Р. Робертсон, І. Валлерстайн, Д. Хелд, С. Хантінгтон та ін.);
- гіперглобалістів (К. Омає);
- трансформістів (Е. Гідденс, У. Бек, Д. Розенau, О. Білорус та ін.);
- скептиків (Дж. Томпсон та ін.).

Так, на думку науковців, представники класичної школи спираються у визначенні глобалізації на дослідження Р. Робертсона, який розглядає її як двоєдиний процес перетворення загального в окреме і окремого в загальне. Гіперглобалісти схиляються до думки, що сучасна глобалізація призведе до створення нового загальносвітового порядку, за якого повноваження і легітимність національних держав практично нівелюються. Підтвердження цьому вони вбачають у поступовій втраті національними урядами здатності контролювати ті процеси, які відбуваються в їх власних кордонах. Школа трансформістів найчисленніша і найбільш неоднорідна. Ці дослідники доводять, що глобалізація є багатоаспектним, суперечливим, довгостроковим процесом, на який впливають численні чинники, або явищем, результат якого неможливо достовірно спрогнозувати. Головною особливістю цієї школи є розуміння сутності глобалізації як феномена сучасного світу,

який лежить в основі провідних радикальних трансформацій у всіх сферах розвитку сучасного суспільства – економіці, політиці, культурі, управлінні тощо. Скептики, на противагу всім іншим школам, вважають, що глобалізація спричиняє лише посилення взаємодії між окремими суб'єктами з різних куточків світу. Суверенні держави продовжують відігравати головну роль на міжнародній арені і безпосередньо керують глобалізацією [7].

Цікаво, що одних і тих самих учених різні дослідники можуть відносити до представників різних шкіл. Наприклад, Дж. Сорос згадується і як представник гіперглобалістів, і як представник трансформістів. Пояснення цьому криється, мабуть, у суб'єктивному сприйнятті авторського посилу, формуванні уявлень і тлумаченні позицій крізь призму власних переконань і досвіду.

Утім, існують також думки, що дати процесу глобалізації чітке визначення неможливо. Так, В.Л. Іноземцев переконаний: той факт, що цього не зроблено досі, підкреслює не стільки складність завдання, скільки те, що його вирішення просто не вбачається потрібним. У західній соціологічній теорії, – пише дослідник, – визначення історично відігравали меншу роль, ніж у російському суспільствознавстві, де багато відомих вчених були десятиліттями зайняті придумуванням термінів і понять (що останнім часом стало схоже на хронічне захворювання). Сам по собі той факт, що поняття «глобалізація» не отримало поки чіткого визначення, багато говорить про характер процесу, який ним позначається [2, с. 495].

Наведене дає підстави погодитися з В.Г. Кременем, що глобалізація – складна, багатоаспектна проблема, яка постійно породжує численні наукові дискусії і тому сьогодні не має простого і однозначного тлумачення. За цим поняттям криється велика кількість явищ і процесів, що одночасно протікають, а також проблем, які стосуються всього людства і які прийнято називати глобальними проблемами сучасності [8, с. 128].

Тому, яке б визначення глобалізації не давали дослідники, воно всього лише відображатиме певну грань цього феномену. Визнання глобалізації феноменом (явище, що пізнається) сучасного суспільства не заперечує можливості дослідження її як процесу, як рівня інтеграційних процесів, як етапу суспільного розвитку. У найзагальнішому вигляді вона постає як стан світової цивілізації, що характеризується багатоцільовими перетвореннями в різних сферах світових систем, інтенсифікацією процесів взаємодії держав, спрямованих на збереження рівноваги глобальної світової системи [9].

Структура глобалізаційних процесів є складною. Так, наприклад, Ян Шолте виокремлює п'ять напрямів-характеристик глобалізації:

- 1) інтернаціоналізацію (зростання міжнародних обмінів і взаємозалежності у відносинах між країнами);
- 2) лібералізацію (зняття державних обмежень і створення відкритої світової економіки без кордонів);

3) універсалізацію (поширення благ, досвіду, культур серед усього людства);

4) модернізацію (поширення по всьому світу структурних елементів модерну (капіталізму, раціоналізму, індустріалізму, демократії, бюрократії та ін.), що призводить до знищення культур і локальної самовизначеності);

5) детериторизацію («реконфігурацію» географії таким чином, що суспільний простір втрачає територіальні характеристики, тобто скорочуються відстані, стираються кордони, а сам простір перетворюється в єдине ціле) [10, с. 15–17].

Вітчизняна дослідниця Т. Бельська зазначений перелік доповнює ще одним напрямком – віртуалізацією. Глобалізація як віртуалізація, на її думку, характеризується волею сучасного суспільства до віртуальності, причому віртуалізується не тільки суспільство, але й породжена в ньому особистість. Засобом трансформації особистості та суспільства в цілому виступає Інтернет [11].

Таким чином, розвитку глобалізації сприяє бурхливий розвиток інформаційних технологій, виводячи на перший план як чинник глобалізації інформацію, безмежний обіг якої дозволяє отримувати нові знання, формувати нові уявлення та здобувати новий досвід. Саме обмін інформацією у її найширшому сенсі стає рушійною силою в подальших процесах взаємодії наднаціонального рівня у всіх сферах людського буття: економічного, політичного, культурного та ін.

Торкнувшись питання про фактори, які сприяють глобалізації, варто звернутися до наукових думок, що існують із цього приводу. Зокрема, В.Г. Кремень виокремлює такі чинники глобалізації:

– економічний (величезна концентрація і централізація капіталу, зростання потужних компаній і фінансових груп, які у своїй діяльності все більше виходять за межі національних кордонів, освоюючи світовий економічний простір);

– політичний (державні кордони поступово втрачають значення, стають прозорішими, дають дедалі більше можливостей для свободи пересування);

– міжнародний (динаміка глобалізації пов’язується з датами визначних міжнародних подій. Наприклад, возз’єдання Німеччини, закінчення «холодної війни» тощо);

– технічний (засоби транспорту і зв’язку створюють дотепер небачені можливості для швидкого поширення ідей, товарів, фінансових ресурсів);

– суспільний (послаблення ролі традицій, соціальних зв’язків і звичаїв сприяє мобільності людей у географічному, духовному й емоційному аспектах).

Окрім як чинник виділяється лібералізація, дегрегулювання ринків товарів і капіталу, що посилює тенденцію до інтернаціоналізації економічної діяльності [8, с. 135–136]. Однак нам здається, що цей аспект охоплюється економічним чинником.

За іншого підходу чинники (передумови) глобалізації систематизували за такими блоками: науково-технологічні передумови; соціально-економічні

передумови; політико-ідеологічні передумови; культурні передумови [12].

Безумовно, наведені систематизації передумов глобалізації можуть бути деталізовані (наприклад, у блоках культурних передумов може бути виділена мовна складова частини, у блоках соціально-економічних передумов – міжнародна міграція). Проте у своєму дослідженні ми не ставимо це за мету. Детермінанти глобалізації нас цікавлять тією мірою, якою дозволяють простежити її взаємозв’язок із розвитком суспільства, визнавши глобалізацію характерною рисою, явищем, притаманним його сучасному етапові.

Але передусім зауважимо, що не всі дослідники поділяють нашу позицію. Існує думка, що глобалізація не є принципово новим феноменом. Іншими є лише темпи та розміри глобальних трансакцій [13]. Мається на увазі, що процеси, які вона охоплює та позначає, існували завжди, а наразі з’явився лише новий науковий термін.

Однак, як справедливо зазначає Г.Ф. Фейгін, глобальні процеси відбуваються у часі, тобто мають історичний характер [14]. Тому тенденції розвитку суспільства в процесі глобалізації також необхідно розглядати в історичному контексті.

Розвиваючи його ідеї, вітчизняні дослідники узагальнili виділені ним аргументи на користь визнання глобалізації стадією сучасного розвитку суспільства таким чином:

– світове співтовариство із розрізеної сукупності взаємопов’язаних країн поступово перетворюється на цілісну економічну систему, де суверенні держави поступово стають складовими частинами єдиного всесвітнього економічного організму. На противагу, у період після Великих географічних відкриттів аж до початку ХХ ст. світ був поділений між окремими країнами-метрополіями, які постійно воювали одна з одною за розширення сфер впливу. Після Світових воєн цей розкол зберігся, але вже за ідеологічним принципом. Крім того, значні території землі взагалі залишилися поза процесами міжнародного поділу праці;

– міжнародні економічні відносини поступово набувають все більшої ваги порівняно з відносинами всередині країни, які повинні пристосовуватися до міжнародних стандартів, враховувати регуляторні важелі світових організацій. Так само держави не в змозі захистити національну економіку від негативних зовнішньоекономічних впливів. Якщо порівнювати з попередніми періодами, то на той час не існувало настільки впливових світових організацій і міжнародних корпорацій, дії яких визначали б стан світової економіки, політики;

– на сучасному етапі рівень розвитку виробничих технологій дозволяє встановлювати інтенсивні контакти між людьми з будь-яких куточків планети. Раніше ж, навпаки, можливості транспортних засобів були обмеженими, а засоби телекомунікації практично були відсутні.

Таким чином, зазначають Е.В. Прушківська та Ю.О. Шевченко, попередні стадії розвитку ци-

вілізацій не мали глобального характеру або ж універсалізація відбувалася лише в окремих аспектах життя суспільства, однак кожна з них допомогла людству наблизитися до розгортання сучасної стадії глобалізації. Інакше кажучи, глобалізація стала результатом дії цілої сукупності суб'єктивних та об'єктивних передумов, які з'явилися практично одночасно та, на відміну від попередніх етапів, охопили всі сфери життя суспільства: економіку, політику, культуру, ідеологію тощо [12].

Зазначене, на нашу думку, є досить переконливим. Крім того, повертаючись до тези стосовно виникнення лише нового терміна «глобалізація», а не нового явища, маємо зауважити, що будь-яке поняття, назване словом, виражає суть певного явища. Як зауважують філологи, для термінологізації певного поняття необхідно вичленувати денотат із реальної дійсності, співвіднести у свідомості з певним об'єктом, тобто приписати йому дефініцію [15]. Тобто лише сформоване і вичленоване з буття явище може зумовити появу певного терміна і, навпаки, появу терміна є свідченням існування певного явища. Таким чином, можемо сказати, що логічно термін «глобалізація» виник тоді, коли сформувалися необхідні умови для виокремлення позначуваного ним

явища крізь призму притаманних йому ознак, що вирізняють його серед усього іншого.

Також слід звернути увагу на ще один вагомий висновок Г.Ф. Фейгіна. Досліджаючи економічні системи в контексті глобалізації, науковець слушно зауважує: «Питання історичних основ глобалізації актуальне щодо національних економік загалом і до господарської системи кожної окремої держави зокрема. Кожна країна в сучасному світі має свою історію. У ході історичного розвитку вона внесла свій вклад у процес руху цивілізації до глобального господарського світопорядку. Відповідно, попередня історія розвитку країни багато в чому визначає її стартові можливості на початку глобальних процесів і тим самим – перспективи її подальшого розвитку» [14].

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що глобалізація є складно структурованим і багатоманітним у своїх проявах феноменом, який характеризує сучасний стан розвитку суспільства з позиції зростаючої інтенсифікації взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності держав, соціальних систем, їх елементів та інститутів, що зумовлює трансформацію у всіх сферах життєдіяльності соціуму (економічній, політичній, правовій, культурній та ін.), спричиняючи системний процес їх інтернаціоналізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бжезинский З. Выбор: Глобальное господство или глобальное лидерство. М., 2005. 288 с.
2. Иноземцев В.Л. Современная глобализация и ее восприятие в мире. Универсальная и глобальная история (эволюция Вселенной, Земли, жизни и общества): хрестоматия / под ред. Л.Е. Гринина, И.В. Ильина, А.В. Коротаева. Волгоград: Учитель, 2012. 688 с.
3. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London; Thousand Oaks, CA: Sage Publications. 1992.
4. Лозовицький О.С. Глобалізація і держава: світовий інтеграційний процес чи регіональний перерозподіл? Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Курса. 2011. Вип. 6. С. 124–134.
5. Матушкин В.В. Определение термина «глобализация». URL: <http://www.psychodice.ru/arc.php?page=1710>.
6. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. М.: Логос, 2001. 271 с.
7. Балабанов К.В., Трофименко М.В. Сучасний глобалізаційний дискурс. Проблеми та перспективи співпраці між країнами південно-східної Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва. 2013. С. 27–31.
8. Кремень В.Г. Філософія людини центризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка. 2008. 424 с.
9. Markova-Murashova S.A. Practical value of categories harmonization, approximation and Convergence on an example of modern private law. European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches: Papers of the 10th International Scientific Conference. June 5, 2014. Stuttgart, Germany.
10. Scholte J. A. Globalization. A critical introduction London: Palgrave, 2000. 361 р.
11. Бельська Т. Глобалізація як фактор трансформації владно-суспільних відносин. Публічне управління: теорія та практика. 2013. Вип. 1. С. 72–78.
12. Прушківська Е.В., Шевченко О.Ю. Сутність глобалізації та її особливості в посткризовий період. Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 3. С. 131–140.
13. Duwendag D. Ökonomische Dimensionen der Globalisierung. Politik und Verwaltung auf dem Weg in die transindustrielle Gesellschaft; Carl Bohret zum 65. Geburstag; Baden Baden, 1998. S. 507–524.
14. Фейгин Г.Ф. Развитие национальных экономик в условиях глобализации: историко-экономический аспект. Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. 2009. № 2. С. 14–24.
15. Халіновська Л. Кореляція поняття термін і номен в українській науково-технічній термінології. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С. 57–59.